

RÉSZMUNKAI DŐS FARMOK A FEJLETT ORSZÁGOKBAN*

Bevezetés

A szakirodalomban mind általánosabb az a felismerés, hogy a részmunkaidős gazdálkodás jelen van úgyszólván minden ország agrárgazdaságában (Hann 1987). Ebben az írásban azonban csak a fejlett (ezen belül is elsősorban az európai) országok részmunkaidős farmjairól, illetve családjairól szólnunk. Úgy gondoljuk, hogy a fejlődő országok roppant heterogén volta, mezőgazdaságuk éghajlati okok miatti különbözősége következtében a hazai és az európai adatokkal való összevetés aligha lenne lehetséges.

Az összehasonlítás még az európai országok esetében sem problémamentes. Magára a jelenségre azonban néhány európai országban már a századforduló körül felfigyeltek (Gasson 1988). Megjelentek az első írások, amelyek magyarázatot kerestek a jelenség meglétére és bővülésére (Fuguitt 1959; Hathaway–Waldo 1964), miközben még arra sem voltak megbízható, hasonló tartalmú adatok, hogy egy-egy országban a részmunkaidős gazdálkodás mennyire kiterjedt. Az értelmezési, fogalmi bizonytalanságokról írottak alapján nem meglepő, hogy a kérdés megválaszolása korántsem egyszerű. Igaz ugyan, hogy a legtöbb ország saját nemzeti statisztikájában szerepeltet valamilyen adatot a részmunkaidős farmokról, ennek ellenére, mivel a fogalom definíciója országonként különbözik, a nemzetközi összehasonlítás lehetősége korlátozott. Némely esetben a definíció a ledolgozott időn, más esetben pedig a farmon kívüli munkából származó jövedelem arányán alapul. Vizsgálódásunkat megkönnyíti, ha lazán határozzuk meg a fogalmat. Eszerint részdíós gazdálkodónak tekinthetők azok a családok, ahol egy vagy több családtagnak a farmon végzett munkán kívül más foglalkozása is van, s ezért „jelentős” jövedelemhez jutnak.

A részfoglalkozású gazdálkodás súlya, elterjedtsége

A részmunkaidős farmerek diszkriminálása a közös piaci agrárpolitikában a hetvenes évek közepén kezdett megszűnni. Nyilván nem véletlen, hogy az OECD 1977-ben és 1978-ban publikált három kiadványában összehasonlító adatokat és elemzéseket közölt a fejlett országok ilyen típusú gazdaságairól (OECD 1977–1978; Martens 1980; Bergmann–Laurent 1977).

* Készült a T 4600 sz. OTKA-kutatás keretében.

Kiadványokban megjelent és egyéb elérhető adatok jelzik, hogy a részfoglalkozású gazdálkodás a világ sok országában igen fontos tényező. Az OECD 1977–78-ban publikált felvételéből kiindulva és adatait egyéb forrásokból kiegészítve (Hallberg 1987) jó áttekintést kapunk a jelenség elterjedtségéről és alakulásának tendenciájáról.

1. táblázat

A részmunkaidős gazdálkodás jelentősége néhány országban
(1960–1980)

Ország	A részdíós farmok aránya (%-ban)			A farmon kívüli munkából származó jövedelem aránya az összes családi jövedelemben (%-ban)		
	1960	1970	1980	1960	1970	1980
Ausztria	48	52	–	–	–	–
Belgium	–	43	–	–	–	–
Kanada	31	35	–	36	74	–
Finnország	–	37	–	–	–	–
Franciaország	–	23	22	–	–	40
NSZK	59	57	55 ^b	–	–	–
Írország	–	22	42	–	–	–
Olaszország	–	38	–	–	–	–
Hollandia	–	–	25 ^b	–	–	–
Norvégia	61	67	69	–	–	–
Spanyolország	–	48 ^c	–	–	–	–
Svédország	27	39	–	37 ^d	–	68
Svájc	47 ^a	51 ^b	51	–	–	–
Nagy-Britannia	–	23	27	–	–	–
Egyesült Államok	45	54	55	43	55	61
Japán	66	84	87	45	63	79
Korea	27	32	27	16	18	20
Tajvan	60	70	91	16	45	66
Lengyelország	45	54	–	–	–	–

Forrás: Hallberg (1987)

^a1965; ^b1975; ^ccsak a II. csoportba tartozó farmok; ^d1966

A táblázat adatai a részfoglalkozású gazdálkodásnak a jelentőségén túl országokénti különbözőségére is figyelmeztetnek. Az eltérésekben számos tényező hatása tükröződik (Gasson 1988). Az nyilvánvaló, hogy nem az egyes országok általános fejlettségi szintje, de még csak nem is mezőgazdasági fejlettsége a meghatározó.

Japánban szembeötlően túlsúlyban vannak a részmunkaidős farmok. Ennek az az alapvető magyarázata, hogy a szélsőségesen immobil földpiac nagyon alacsony farmmérettel párosul, s ez szükségessé teszi a gazdálkodó családok kiegészítő foglalkozását. Erre a lehetőségük is megvan, mivel a gazdaságpolitika segíti a rurális területek harmonikus mezőgazdasági és ipari fejlődését (Franklin 1988).

Hasonló okok magyarázzák az NSZK adatokat is. Ott is főképp a megélhetéshez elégtelen földterületű farmokon élő családok keresnek más jövedelmet is. A város környéki területeken alacsonyabb, a perifériális területeken és a hátrányos helyzetű térségekben magasabb a részmunkaidős farmok aránya. Ez utóbbi vidékeken ösztönzik az egyéb munkaalkalmak teremtését. Némelyik tartományban (pl. Baden-Württemberg) az ipari és mezőgazdasági tevékenység hosszabb ideje meglévő szimbiózisa magyarázza a nagyarányú részfoglalkozású gazdálkodást (Zurek 1986).

Nem meglepő, hogy a hegyvidéki területekkel rendelkező és az északi országok mezőgazdaságára is a magas arányszám a jellemző. A rövid tenyészidőszak és a tradicionális kiegészítő foglalkozások (halászat, erdészet, fafeldolgozás) mellett az újonnan kialakult falusi turizmus, az idegenforgalom szolgál itt további magyarázatul (Blekesaune 1990).

Spanyolországban, Olaszország déli területein pedig a szélsőséges birtokmegosztás következtében a kis farmok gazdálkodói a nagybirtokon találhatnak legalább szezonális munkát.

Az alacsony arányszámok mögött is eltérő indokok lehetnek. Hollandiában és Dániában az intenzíven gazdálkodó, közepes méretű birtokok dominanciája miatt kevés a részmunkaidős farm. Franciaország egyes részein és Angliában a nagy farmok túlsúlya miatt alacsonyak az arányok. Franciaország kedvezőtlen adottságú területein, Walesben és Írországból pedig egyéb foglalkozás hiányában alacsonyak az arányok. A jelenség bonyolultságára utal, hogy például Angliában (NSZK-val ellentétben) épp a nagyvárosok (különösen London) körül magasabb a részmunkaidős farmok aránya, mivel ott e kategória részben a városból kiköltöző „új falusi” középosztályt jelenti (Gasson 1988; Turner 1991).

Bár az adatok egyértelmű tendencia megállapítására nem elegendőek, azt mindenképp állíthatjuk, hogy a részfoglalkozású gazdálkodás jelentősége legalábbis nem csökken. Az adatok egyik forrásául használt 1985-ös *Arkleton Trust Report* megjegyzi azt is, hogy a részmunkaidős farmok II. csoportjának aránya majdnem minden fejlett országban növekedett. Ebbe a csoportba azok a gazdaságok tartoznak, ahol a háztartás tagjai munkaidejük több mint felét a farmon kívüli munkavégzéssel töltik.

Egyéb források is azt jelzik, hogy bár az elmúlt évtizedekben a nyugat-európai országok mezőgazdaságában a farmok száma jelentősen csökkent, a részmunkaidős farmok aránya stabilnak tekinthető. Például a norvég farmok túlélését vizsgáló empirikus kutatás szerint (Blekesaune 1990) 1979 és 1989 között a részmunkaidős farmok aránya kissé (53%-ról 57%-ra) nőtt, de a termelést nem folytató, csupán lakóhelyi farmoké több mint megháromszorozódott (5%-ról 18%-ra), miközben a főmunkaidős gazdaságoké 42 százalékról 26-ra csökkent.

Gasson (1986) elemzései arra figyelmeztetnek, hogy az angol és walesi részmunkaidős farmok stabil arányszáma mögött jelentős belső változás és cserélődés van. A II. csoport (alacsonyabb farmjövedelem) aránya növekedett, s változtak a regionális arányok is. A külső munkavállalásra különböző okokból kerülhet sor. Például a farmjövedelmek hanyatlása és az egyéb jövedelmektől való elmaradása különösen erre

ösztönöz. A farmok gépesítése, a közlekedés, az ingázási feltételek javulása vagy a helyi állások gyarapodása ezt lehetővé is teszi, miközben a recesszió fékezi ezt a folyamatot. A nagyobb farmokon az átlagnál képzetesebb feleségek önálló foglalkozás és társadalmi kapcsolatok iránti igényeik miatt keresnek külső foglalkozást, s ezzel a háztartás a part-time kategóriába kerül. Ugyancsak ilyen hatása van, ha az örökös megtartja nem mezőgazdasági foglalkozását, s ugyanakkor megtartja és műveli a családi birtokot is. Persze az is előfordul, hogy a részmunkaidős farm főfoglalkozásúvá válik vagy megszűnik.

Az Egyesült Államokban határozott tendencia a részmunkaidős farmok arányának növekedése. Jellegük az ország különböző vidékein meglehetősen eltérő, de általánosan mondható, hogy az ország nagyon sok régiójában kedvezőek a körülmények elterjedésük, arányuk növekedéséhez (Buttel 1982). Az üzleti élet és az ipar decentralizációja munkalehetőséget teremt a rurális térségekben. Az átlagos munkaidő csökkenése, a vidéki infrastruktúra, különösen a közlekedés javulása, a személyautók elterjedtsége ugyancsak ebbe az irányba hat. A farmok gépesítése, munkaerőigényének csökkenése is növeli a külső munkavállalás lehetőségét.

Mindezek eredményeként a farmon kívüli munkavégzésből származó jövedelem állandó és jelentős komponense sok amerikai farmháztartás jövedelmének (Brookes-Reimund 1989). 1986-ban a farmok fele esetében a háztartás jövedelmének többsége farmon kívüli forrásból származott és 40 százalék esetében a farmjövedelem volt a meghatározó; 10 százalékuknál pedig a két jövedelemforrás kb. egyenlő nagyságú volt.

A részmunkaidős gazdálkodás motivációi

Az előbbiekben láttuk, hogy nagyon széles körben elterjedt jelenségről van szó. Azt is ismertettük, hogy a részmunkaidős gazdálkodás tartós fennmaradását, bővítését az agrárpolitika hosszú ideig nem tekintette céljának. Az e célokkal ellentétes folyamatokat magyarázó okok keresése azonban már viszonylag korán megkezdődött.

A korai elemzések csupán gazdasági magyarázatot adtak. Ezen belül is vagy makroökonómiai okot említettek, vagy egyéni munkaerőpiaci döntésnek tekintették, szigorúan a gazdasági racionalitásra korlátozódva (Allen et al. 1937; Fuguitt 1959; Lee 1965). Az első szisztematikus elemzések amerikai szerzőktől származnak. Tudomásom szerint Allan és munkatársai az elsők között voltak a fogalom használatában is. Fuguitt (1959) a munkaerőpiaci szívó és nyomó erőkkal magyarázta a farmerek döntéseit. Lee (1965) pedig erőforrás-allokációs döntésként értelmezte azt, hogy a farmer saját gazdaságban vagy azon kívül hasznosítja-e munkaerejét. A munkaerőpiaci és az erőforrás-allokációs ökonómiai megközelítések az újabb tanulmányokban is megtalálhatók. Frank (1983) a munkanélküliséget is bevonja az EK-országok farmtípusairól szóló elemzésébe. Summer (1982) úgy találja, hogy a részmunkaidős gazdálkodás tulajdonképpen rugalmas erőforrás-alkalmazkodás a változó gazdasági és társadalmi

feltételekhez. Szerinte kevesebb költséggel jár ez a gazdálkodási mód, mint a kizárólagos farmer-tevékenység, avagy a gazdálkodás teljes felhagyása. Ugyanis ebben a rugalmas gazdálkodási módban hasznosul leginkább a humán tőke.

A nyolcvanas évek elején szinte reneszánsza van a témának. A *Geojournal* 1982. évi 4. számát e speciális témának szenteli (Cavazzoni-Fuller 1982; Bollman 1982; Arnalte 1982; Enyedi 1982; Kada 1982; Mrohs 1982; Symes 1982). A *Sociologia Ruralis* 1983-ban ugyancsak különszámot szentel a részmunkaidős gazdálkodásnak. Fuller (1983) bevezető tanulmányában a nemzetközi áttekintés mellett a jövőbeni kutatások során szükséges metodológiai megfontolásokra is kitér. Ehhez már figyelembe veszi, hogy a vizsgált jelenség motivációi nem korlátozódnak csupán egyéni gazdasági döntésekre. A farmon kívüli munkavégzés, illetve a farm-diverzifikáció tárgyában meghozott döntés nem csupán az egyén elhatározása a munkaerő-allokáció optimalizálása érdekében, hanem a háztartás olyan döntése, amely nem csupán a gazdálkodó munkaerejével és jövedelmével kalkulál, hanem a többi családtagéval is, és ebben a kalkulációban a szűken vett gazdasági megfontolások mellett életformaigények és egyéb, az értékek felől megérthető szempontok is szerepet játszanak.

A gazdasági megfontolásokon kívüli tényezők befolyásoló szerepét jól rendszerezi Barlett (1986). Írásának már a címe is kifejező: Részmunkaidős gazdálkodás: a farm vagy az életforma megőrzése? Hivatkozik van Es és munkatársai (1982) kutatási eredményére, akik szerint a részmunkaidős gazdálkodók mindkét világból a jobbikat keresik. Vagyis úgy tartják fenn a vidéki életformát, hogy nem csupán a gazdálkodásból kell megélniük. Saját kutatása alapján is úgy találja, hogy az életformával összefüggő motivációk nem hanyagolhatók el. Az életforma-megfontolások különbözőek lehetnek, például az örökölt birtok megtartása, egészségesebb környezet, autonómia iránti igény, a nyugdíj idején végzett hasznos elfoglaltság stb. A környezeti szempontok, az egészséges táplálkozás iránti igények, mint hivatkozások különösen az utóbbi években erősödtek fel (Jakob-Brinkerhoff 1986).

A farmerháztartások többféle pénzkereseti tevékenysége azonban nem csupán az életforma-elvárások teljesítését jelentheti, hanem családon belüli konfliktusokat is okozhat. Gyakran az a vita tárgya, hogy érdemes-e a gazdaságra költeni. A feleség hajlamos a gazdálkodást a férj költséges hobbjának tekinteni, az „ő üzletéről”, az „ő traktoráról” stb. beszél, s ezzel a hozzá fűződő viszonyt is minősíti. Vagyis a részmunkaidős gazdaságokban másképpen alakulhat a nemek szerepe, mint a tradicionális farmer családokban (Symes-Marsden 1983). Ezek az apró momentumok is arra figyelmeztetnek, hogy a vizsgálatokat a gazdálkodók helyett célszerű a gazdálkodó családokra, illetve háztartásokra irányítani.

E megfontolások alapján az *Arkleton Research* 12 európai országra kiterjedő kutatási programot dolgozott ki. A program konceptuális alapjául ez az új felfogás szolgált. A tervezett vizsgálatok nem a részmunkaidős farmok, hanem a többféle foglalkozású gazdálkodó családok („multiple job holding families”) viszonyainak elemzését célozták. A program véglegesítése során bevezették a többféle tevékenység (pluriactivity) fogalmát, s ezzel kiterjesztették a vizsgálatokat a pénzkeresettel nem járó tevékenysé-

gekre is (Fuller 1990). A kutatás eredményeként az európai családi farmokról bő ismereteink vannak.

A nyugat-európai családi farmok a nyolcvanas évek végén

Már a nyolcvanas évek első felében végzett vizsgálatok azt tanúsítják, hogy a farm eredete és egyéb jellegzetességei mellett más tényezők is befolyásolják a nyugat-európai farmokon gazdálkodók döntéseit (Bonanno 1987).

Az a hipotézis fogalmazódott meg, hogy a részmunkaidős farmok arányát nem országonként, hanem inkább régióként, tájegységenként érdemes elemezni. Az egységesülő Európában ez feltehetően még fokozottabban érvényesül majd. A támogatási rendszer és a piaci rendtartás egyre inkább az EGK szintjén, illetve régiók, tájegységek, területi típusok (pl. elmaradt területek) szerint szabályozza a gazdálkodást.

A valóságos folyamatok megismerése és a megfelelő szabályozás kialakítása érdekében 1987-ben nemzetközi kutatás kezdődött a farmstruktúra és a farmon kívüli jövedelemszerző tevékenység vizsgálatáról. A 12 EGK ország közül Dánia, Belgium és Luxemburg kimaradt, de 3 EGK-n kívüli ország (Ausztria, Svájc, Svédország) is szerepel a felvételben. A mintavétel úgy történt, hogy előbb 24 körzetet választottak ki, majd ezután reprezentatív kiválasztással minden körzetből 300 farm került a mintába.

A megkérdezett háztartások tehát szigorúan véve csak a kiválasztott régiókat reprezentálják, de ezek a régiók jól kifejezik az EGK-ban meglévő munkaerőpiaci, gazdasági fejlettségi, klimatikus, kulturális stb. különbségeket. A kutatás 1992-ben zárult, s a választott módszer lehetővé teszi az induló és az 1991-es állapot, valamint a változási folyamat felmérését. Ezekhez a háztartási felvételekhez kapcsolódóan minden tanulmányozott körzetben összefüggés-vizsgálat készült a társadalmi-gazdasági feltételekről, az agrárszerkezetről, a hozzáférhető juttatásokról. Az összefüggés-vizsgálatok és az 1987-es adatfelvétel felhasználásával már elkészültek az első összefoglaló elemzések (Arkleton Trust 1989; McKinnon 1990; Sebestyén 1991).

Ezek az elemzések azt mutatják, hogy a strukturális változás jellege szempontjából az európai farmok 3 fő típusba sorolhatók: stabil (38%), professzionalizálódó (36%) és visszavonuló (26%).

A *professzionizálódó* farmokat specializálódás, intenzív termelés, elmélyülő kommercializálódás jellemzi. Ez a régebbi agrárpolitika leginkább respektált „ideáltípusa” volt, amelyik a technikai hatékonyságot s a piaci és agrárpolitikai ösztönzőkre való gyors reagálást reprezentálja. Ebbe a típusba éppúgy beletartozhatnak a nagy gabonatermelő és állattenyésztő vállalkozások, mint a meglehetősen kis méretű professzionális családi farmok. Fő közös jellegzetességük, hogy legalább egy családtag főfoglalkozásban a farmon dolgozik, s a családi jövedelem nagy része a mezőgazdaságból származik. A fiatal, képzett farmerek felülreprezentáltak e csoportban, az idősebb gazdálkodók általában csak akkor kerülnek ide, ha olyan örökösük van, aki folytatni akarja a gazdálkodást.

A technikai újításokra s az új eljárásokra fogékonyak. Mindazonáltal az új rurális politika szemszögéből problémát jelentenek, mivel a termékfelesleg növekedését eredményezhetik, s nagy mennyiségben használnak vegyszereket és antibiotikumokat. Az organikus termelés, vagy azok az egyéb termelési formák, amelyek kevés input felhasználásával járnak, kedvezőbbek lennének, de ma még a professzionalizálódás e típusai csak kifejlődőben vannak. Ugyancsak kívánatos lenne, ha a régi típusú modernizációt a családi farmok diverzifikációja, a termelési erőforrásoknak a nem mezőgazdasági tevékenység javára történő újraelosztása váltaná fel a rurális gazdaságban.

Gazdaságpolitikai szempontból a *stabil* farmokat tekintik a legkedvezőbbnek, mert nem idéznek elő sem termékfelesleg-növekedést, sem elnéptelenedést. Nem érzik a változás kényszerét, mert vagy elegendő jövedelmük, vagy szerény jövedelmi igényük van. A háztartások három csoportja sorolható ide:

- olyan fiatal családok, amelyek az elegendő jövedelemhez kellően nagy farmon gazdálkodnak;
- azok a családok, amelyeknek nem a gazdaság a fő jövedelemforrásuk, a farm csupán jövedelem-kiegészítésre vagy lakóhelyként szolgál;
- azok az idősebb farmerek, akik a nyugdíjig még fenntartják a gazdálkodást, de nem változtatnak a méretén.

A mezőgazdasági tevékenység csökkentése, a *gazdálkodásból való kivonulás* különböző formában és mértékben történhet. Az extenzívebb gazdálkodásra való áttérés, a farm bérbeadása, a gazdálkodás önellátó vagy hobby szintre csökkentése, esetleg teljes megszüntetése egyaránt e típusba sorolható. A családszerkezet, a farm mérete és a környezeti feltételek alapján a visszavonulók két markáns csoportja különül el:

- kis farmokon gazdálkodó fiatal családok, ahol a nem mezőgazdasági jövedelem egyre meghatározóbb a háztartási bevételekben;
- idős házaspárok, ahol nincs a gazdálkodást folytatni kívánó örökös.

Az előbbiek inkább a jó munkaerőpiacú, fejlett területeken fordulnak elő, s itt a visszavonulás nem generál kedvezőtlen társadalmi és regionális folyamatokat. A második csoport a hátrányos helyzetű körzetekben gyakori, ahol a visszavonulás hatására elnéptelenedés és a térség további marginalizálódása fenyeget.

A szóban forgó vizsgálat adatai szerint Nyugat-Európában a mezőgazdaság továbbra is elsődlegesen családi ügy. A megkérdezett háztartások több mint 90 százalékában az ott lakó családtagok végezték a farmon felhasznált munka legalább egynegyedét, a háztartások 59 százalékában pedig több mint háromnegyedét. Igaz ugyan, hogy ezek az átlagok országonként, körzetenként jelentősen szóródnak, a családi művelésű farmok megszűnésének jóslata azonban korainak bizonyult. Ugyanakkor tény az is, hogy Európa-szerte magas azoknak a farmoknak az aránya, amelyeknek a jövedelme nem éri el az egyéb gazdasági szektorok átlagbérét sem.

1987-ben a mintába került farmok 20 százalékán az évi ledolgozott munkaidő kevesebb volt, mint egy főfoglalkozású dolgozó évi munkaideje. Ha figyelembe

vesszük a nem családtagok által végzett munkákat, akkor a farmok 29 százalékát tekinthetjük részmunkaidősnek. Ezek a gazdaságok döntő többségükben a kis farmok közül kerülnek ki, a méret meghatározására azonban nem a földterület, hanem a gazdasági teljesítmény szolgál.

A farmjövedelem átlagosan a háztartások összjövedelmének 48 százaléka. Az eloszlás azonban erősen bimodális. A háztartások csaknem felében a farmjövedelem az összes jövedelem 30 százalékát sem éri el, kb. kétötödében azonban több mint 70 százalékát adja, 28 százalékában pedig meghaladja a 90 százalékot. A 24 vizsgált körzet közül 7-ben a háztartások többségében a farmjövedelem aránya meghaladta az 50 százalékot, 6 körzetben (Ausztria, NSZK, Olaszország) azonban a háztartások 20 százalékában sem érte el az összes jövedelem felét.

Figyelembe véve a farmok méretét, a farmokon ledolgozott munkaidőt és a jövedelmi adatokat, nem meglepő, hogy az európai farmháztartások nagy része többes foglalkozású (pluriaktív). Ha bármely családtag rendszeres vagy szezonális jövedelemszerző tevékenységét tekintjük kritériumnak, akkor a mintába került háztartások 62 százaléka volt többes (vegyes) foglalkozású, s a körzetenkénti mutatók 36 százalék és 87 százalék között oszlanak meg.

Nyugat-Európában meglehetősen ritka, hogy a farmháztartásoknak csupán mezőgazdasági tevékenységekből van jövedelmük. Az 1987-ben felmért farmoknak mindössze 18 százaléka tartozott ebbe a kategóriába. Az egyéb, farmra alapozott vállalkozások aránya elég alacsony. Csak a háztartások 7 százalékában haladta meg az e tevékenységgel eltöltött idő a farmon lakó családtagok összes munkavégzésének felét, s a háztartások 22 százalékában volt valamelyik családtagnak egyáltalán ilyen tevékenysége. A farm alapú vállalkozások leggyakoribb típusa a növényi és állati termékek feldolgozása, kiskereskedelmi értékesítése, erdészet, szállásadás és vendéglátás.

A farmon kívüli munkavégzés ennél jóval gyakoribb, s még a nagy farmokon gazdálkodó háztartások egyharmadában is van legalább egy családtag, aki a farmon kívül vállal munkát. Természetesen a külső munkavállalás a kisebb farmokon általánosabb, s ott inkább a munkaerőpiaci lehetőségek határozzák meg, mint az egyes családtagok motivációi és a háztartás demográfiai helyzete.

A gazdálkodóknak általában nagyobb arányban van farmon kívül állásuk és jövedelmük, mint a feleségnek, de ez a megállapítás a nagy farmokra nem vonatkozik. (Ott, kis különbség mellett, épp fordított a helyzet.) Ugyanez az összefüggés jellemző a farmon élő gyerekek esetében is. Vagyis általában a fiúknak inkább van farmon kívüli pénzkereső munkája, de a nagy farmokon fordítva van. Általános tendencia az, hogy ha a nagyméretű farmokon élő családok valamelyik tagja külső állást vállal, akkor az az átlagnál magasabb presztízsű foglalkozás.

Ha nem a tevékenységek előfordulásának gyakoriságát, hanem a gazdálkodó családok jövedelemforrások szerinti összetételét vesszük figyelembe, még inkább szembeötlik a farmon kívüli munkavállalás súlya (2. táblázat).

2. táblázat

A háztartások jövedelmének forrása a farm mérete szerint
(százalékban)

	Összes	Kicsi	Közepes	Nagy
Jövedelemforrás			farm	
Mezőgazdaság	48	21	52	79
Félmezőgazd.	1	1	2	1
Egyéb farm.tev.	3	2	3	3
Farmon kívüli munka	27	42	25	10
Szociális támogatás	18	30	15	4
Egyéb	2	3	2	2
	5733	2237	1870	1617

Forrás: McKinnon (1990)

Ezek a megoszlások arra figyelmeztetnek, hogy a farmon kívüli munkavégzés még a nagy farmokon is fontosabb jövedelemforrás, mint az ún. farm-diverzifikáció. Azoknak a farmháztartásoknak az aránya, amelyekben a jövedelem több mint 10 százaléka származik félmezőgazdasági vagy egyéb nem mezőgazdasági vállalkozásból, 5, illetve 7 százalék.

A farmon kívüli munkáért kapott kereset azonban a háztartások egyharmadában meghaladja az 50 százalékot. Szoros kapcsolat van ugyan a farmok mérete és a különböző jövedelemforrások fontossága között, de még a nagy farmok egynegyedében is a háztartási jövedelmek több mint 10 százaléka külső munkavégzésből származik.

A jövedelmi komponensek fontossága alapján tipológia is készült a háztartásokra (MacKinnon 1990). A háztartások 60 százaléka tartozik a négy legfontosabb típusba:

1. nagy farmok, csaknem minden jövedelem a mezőgazdaságból: 21%;
2. kis farmok, csaknem minden jövedelem a farmon kívüli keresetből: 14%;
3. közepes farmok, csaknem minden jövedelem a mezőgazdaságból: 13%;
4. kis farmok, domináns társadalmi juttatás, némi mezőgazdasági jövedelem: 12%.

Az egyes típusok regionális elhelyezkedését és demográfiai összetételét vizsgálva, az az összefüggés rajzolódik ki, hogy azok a farmok, amelyeknek szükségük lenne jövedelmi diverzifikációra, nagy arányban esnek a kedvezőtlen adottságú, rossz munkaerőpiacú térségekbe (Brun-Fuller 1991).

Vagyis nem csupán azt mondhatjuk, hogy a részmunkaidős gazdálkodás a vidék-fejlesztés egy lehetősége, hanem azt is, hogy épp a farmok jellege miatt van szükség a vidékfejlesztésre.

Hivatkozások

- Allen, R. H. et al. 1937. *Part-time Farming in the South-East Washington*. D.C.: WPA Division of Social Research. Research Monograph IX. USGPO
- Arnalte, E. 1982. Part-time Farming in Spain — a review *Geojournal*, (Vol. 6) 4, 337–341.
- Arkleton Trust 1989. *Rural Change in Europe: Research Programme on Farm Structures and Pluriactivity*. Nethy Bridge, U.K.
- Barlett, Peggy F. 1986. Part-time Farming: Saving the Farm or Saving the Life-style? *Rural Sociology*, (51) 3, 289–313.
- Bergmann, D.–C. Laurent 1977. Research needs and priorities. In: *The place of part-time farming in rural and regional development*. Wy College, CEAS, 5–15.
- Blekesaune, Arild 1990. Changes in Ways of Making a Living among Norwegian Farmers. *Rural Research Paper*, 3, University of Trondheim
- Bollman, R. D. 1982. Part-time Farming in Canada: issues and non-issues. *Geojournal*, (Vol. 6.) 4, 313–322.
- Bonanno, Alessandro 1987. *Small Farms. Persistence with Legitimation*. Boulder and London: Westview Press
- Brookes, N. L.–Reimund 1989. Where do farm households earn their incomes? *Agriculture Information Bulletin*, Economic Research Service, US. Department of Agriculture
- Brun, A. H.–A. M. Fuller 1991. *Farm Family Pluriactivity in Western Europe*. Oxford: Enstone, The Arkleton Trust
- Buttel, F. H. 1982. The political economy of part-time farming. *Geojournal*, (Vol. 6) 4, 293–300.
- Cavazzoni, A.–A. M. Fuller 1982. International perspectives on part-time farming: a review. *Geojournal* (Vol. 6.), 4, 383–389.
- Enyedi G. 1982. Part-time farming in Hungary. *Geojournal*, (Vol. 6.), 4, 323–326.
- van Es, J. G. et al. 1982. *Choosing the best of two worlds; small, part-time farms In Illinois*. Urbana, Ill.: University of Illinois, College of Agriculture. Agricultural Economics Research Report 185.
- Frank, W. 1983. Part-time farming, underemployment and double activity of farmers in the EEC. *Sociologia Ruralis*, (Vol. XXIII) 1, 20–27.
- Franklin, M. 1988. *Rich Man's Farming. The Crisis in Agriculture*. London and New York: Routledge
- Fuguitt, G. V. 1959. Part-time farming and the push-pull hypothesis. *American Journal of Sociology*, (Vol. 64) 4, 375–379.
- Fuller, A. M. 1983. Part-time farming and the farm family: a note for future research. *Sociologia Ruralis*, (Vol. XXIII.), 1, 6–10.
- 1990. From Part-time Farming to Pluriactivity: a Decade of Change in Rural Europe. *Journal of Rural Studies*, (6) 4, 361–373.
- Gasson, Ruth 1986. Part-time Farming: Strategy for Survival? *Sociologia Ruralis*, (Vol. XXVI.) 3/4, 364–376.
- 1988. *The Economics of Part-time Farming*. Harlow: Longman
- Hallberg, M. C. 1987. *Multiple Job-holding among Farm Families: Implications for Research and Policy*. Előadás az V. Európai Agrárközgazdasági Konferencián, Balatonszéplak
- Hann, C. 1987. Worker-Peasants in the Three Worlds. In: T. Shamin (ed.) *Peasants and Peasant Societies*. Oxford: Basil Blackwell
- Hathaway, D. E.–A. D. Waldo 1964. Multiple jobholding by farm operators. Michigan State University Experiment Station, E. Lansing, Michigan, *Research Bulletin*, 5.
- Jacob, J. C.–M. N. Brinkerhoff 1986. Semi-Subsistence Agriculture: A Survey from the Back to the Land Movement. *Rural Sociology*, (Vol. 51) 1, 43–59.

- Kada, R. 1982. Trend and Characteristics of part-time farming in postwar Japan. *Geojournal*, (Vol. 6), 4, 367–371.
- Lee, J. E. 1965. Allocating Farm Resources Between Farm and Non-Farm Uses. *Journal of Farm Economics*, 47(2), 83–92.
- McKinnon, Nial 1990. *Towards a Typology of Farm Household Pluriactivity in Western Europe*. Előadás a XIV. Európai Faluszociológiai Kongresszuson, Giessen
- Martens, L. 1980. Part-time farming in developed countries. *European Review of Agricultural Economics*, (Vol. 7) 4, 377–393.
- Mrohs 1982.
- OECD 1977–1978. *Part-time Farming in OECD Countries. General Report*. Paris.
- Oksa 1991.
- Sejmes 1982.
- Sebestyén Katalin 1991. Az európai családi gazdaságok jövőjéről. *Gazdálkodás*, (XXXV) 1, 31–36.
- Summer, D. R. 1982. The off farm labour supply of farmers. *American Journal of Agricultural Economics*, (Vol. 64) August, 499–510.
- Symes, D. G.–T. K. Marsden 1983. Complementary roles and assymetrical lives. *Sociologia Ruralis*, (Vol. XXIII.) 314, 229–241.
- Turner, M. 1991. Very Small Farm Holdings and the Rural Economy. *Sociologia Ruralis*, (Vol. XXXI) 1.
- Zurek, E. 1986. Part-time farming in the Federal Republic of Germany. *Sociologia Ruralis*, (Vol. XXVI) 3/4, 377–384.

